

для (с)п

— 6

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
Подяки	7
Вступ	9
<i>Розділ 1. КРЕАТИВНІСТЬ ЯК ШТОРМ</i>	<i>13</i>
<i>Розділ 2. РОЗУЧЕННЯ</i>	<i>19</i>
<i>Розділ 3. ФОРМУЛЮВАННЯ ЗАВДАННЯ</i>	<i>37</i>
<i>Розділ 4. ЗБИРАННЯ Й ВІДСТЕЖЕННЯ</i>	<i>47</i>
<i>Розділ 5. ПРОСУВАННЯ</i>	<i>63</i>
<i>Розділ 6. СПРИЙНЯТТЯ Й ОСМИСЛЕННЯ</i>	<i>73</i>
<i>Розділ 7. ЗАЗИРАЮЧИ ВПЕРЕД</i>	<i>87</i>
<i>Розділ 8. З'ЄДНУВАННЯ</i>	<i>101</i>
<i>Розділ 9. ПАУЗА</i>	<i>117</i>
<i>Розділ 10. ПРОДОВЖЕННЯ</i>	<i>125</i>
ПРИМІТКИ	136
БІБЛІОГРАФІЯ	139
ДЖЕРЕЛА ЗОБРАЖЕНЬ	143

пізніше стали моїми друзями й колегами, — Джекові Раяну, Ользі Мезі, Маркусу Шефферу та Джонсарі Рут.

Хочу також подякувати своїм викладачам: Розмарі Панталео Шіц, яка показала мені, що таке чіткість і точність у мистецтві; Томі Деспельто, який навчив мене мислити абстрактно засобами геометрії; Джону Гедждуку, який розмовляв із моїм даймоном; Робертові Слущкі, художникові-інтелектуалу; Сью Гассов, яка знову повернула архітектуру до життя після холодної засухи; Робіну Евансу, історику архітектури; Рафаелю Монео, архітектору; а також Стівену Джею Гулду, який змінив мій світогляд.

Хочу подякувати своєму батькові Тадеушу Маріану Лескі, обдарованому архітектору, який навчив мене, що надихатися реальним життям так само важливо, як дихати, і мамі Айріс Лескі, яка познайомила мене з поезією й театром.

Насамкінець я багато чим завдячую Крісові Бардту — архітектору, професору, колезі, партнерові й моєму чоловікові, за тихий кругообіг, що лежить в основі всього.

Вступ

Ця книжка описує творчий процес чи то пак багато процесів, які утворюють один великий процес і з якими я мала справу, за якими спостерігала. Я слухала й спостерігала за цими численними процесами як викладачка, студентка, мисткиня, письменниця й архітекторка. Мені не йдеться про те, щоб дотримуватися цих процесів як рецепта творчості. Я просто хочу описати свої спостереження, спробувати переконати вас у їхній універсальності та спонукати розпізнати ці процеси у власній практиці.

Численні процеси — насправді етапи одного загального процесу пізнання, творення й відкриття того, чого наразі не існує. Ці етапи неможливо запланувати чи впровадити ззовні. Їх радше переживаємо внутрішньо. І хай навіть якийсь етап починається всередині творця непомітно, з часом він може додати йому сил або ж, навпаки, знести. Одним словом, креативний процес більший за вас. Він наче шторм, який помалу наростає і набирає форми, а тоді накриває вас із головою — якщо ви йому дозволите.

Це не означає, що ваша роль тут другорядна. Навпаки, як маленький вихор може спричинити ураган, так само кожна людина може викликати збурення і запустити в дію механізм, який щодня збиратиме й відкидатиме матеріали і думки через різні способи вираження і варіанти вибору.

Після того як було досліджено різні шляхи, висловлено сумніви, відкинуто упередження, пережито розчарування і досягнуто точки виснаження, мені часто ставлять просте, невинне запитання: «Звідки ви знаєте?» Звідки хтось знає, що робити, куди рухатись і коли саме? У цій книжці ви знайдете мою відповідь на це питання, ґрунтовану на власних спостереженнях щодо творчості.

Ця книжка — про креативність у всіх її проявах. Це не посібник із мистецтва чи архітектури, хай навіть в окремих розділах я наводжу

прикладі з цих галузей. Співпраця і спілкування з колегами-архітектор(к)ами, дизайнер(к)ами, художника(ця)ми, поет(к)ами, освітян(к)ами, інженер(к)ами, винахідника(ця)ми, математиками і науков(и)цями дали мені змогу детально пізнати, як працює творчий процес, та зрозуміти його основні етапи. На підставі спостережень я дійшла висновку, що ці етапи, по суті, однакові незалежно від того, про яку саме творчість ідеться — у мистецтві, науці, технологічній сфері, бізнесі чи ще де. Тому думки, викладені в цій книжці, стосуються будь-якого креативного процесу. Як писав сер Кен Робінсон, відомий лектор і автор книжок про освіту й творчість: «Творчість не стосується якихось певних занять. Вона існує всюди, де активно задіяно людський інтелект. Це не специфічний вид діяльності, а риса інтелекту».¹ Я впевнена, що мої спостереження щодо творчого процесу мають універсальний характер.

Креативний процес найкраще видно в розповідях, які фіксують повсякденну роботу. Там можна на власні очі побачити зусилля, сумніви, важку працю, переробки, відкриття, прогрес і невдачі. Листи Чарльза Дарвіна показали багатьом не тільки те, як Дарвін зумів пов'язати природничі принципи, які були відкритими для всіх — кожна людина могла їх побачити і пов'язати, а й те, як саме його праця і спосіб мислення привели його до висновків, що назавжди змінили біологію і наш світогляд узагалі.

Найцікавіші рукописи, які відверто показують повторювані цикли творчості — від дрібних нотаток до чернетки і далі до численних правок. Книжка «Створення *The Pré*» документує чотирирічний процес, що його пройшов французький поет і есеїст Франсіс Понж (1899–1988), коли писав один вірш.² Це невелика частина рукопису, з якої видно, як Понж писав і переписував свій вірш або, як він сам казав, «важкостравне есе» — «*The Pré*», вміщене в кінці книжки. Це книжка про творчий процес, і хоча сам рукопис набагато більший, ці сто сторінок — один із найкращих описів цього процесу.

Pré — це префікс над префіксами. Він є у словах *present* («теперішнє») і *preparation* («підготовка»). «Створення *The Pré*» розповідає про творчий процес і його початки. Я у великому боргу перед Понжем, бо цією працею він підтвердив і показав ті самі механізми, які я спостерегла у творчому процесі.

Мені не раз думалося, що початок креативного процесу — це наче вихід на галявину. У французькій мові словом *pré* називають ще луг — плодучу м'яку землю, «не так твердо, як нерідку», достатньо твердо, щоб

«ступити на неї». Як і луг, це рухома, неспокійна земля, місце колосальної плодючої сили, галявина, що спонукає триматися уважно чи настожено... пауза... місце вибору й початку подорожі. І це водночас чудовий опис творчого процесу.

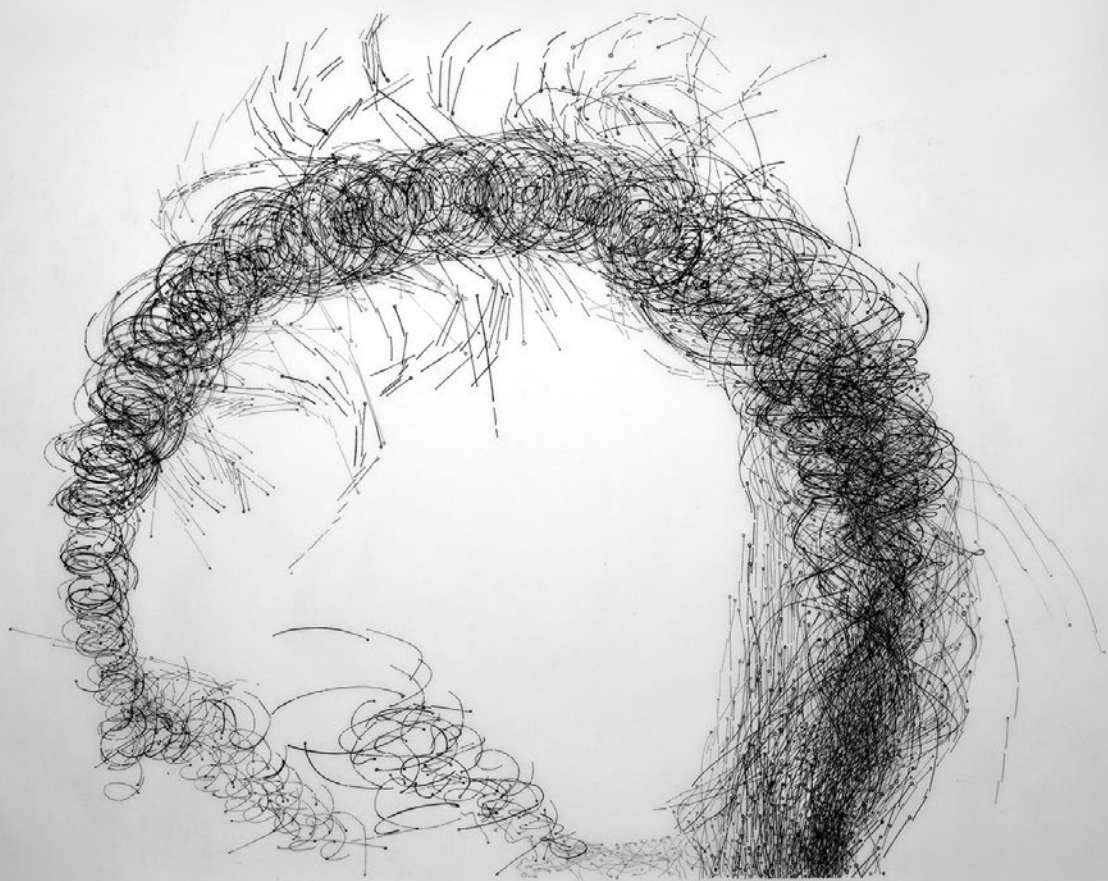
Одну річ я зрозуміла аж тоді, коли сіла писати вступ до цієї книжки і знову перечитала «Створення *The Pré*». За чотири роки, поки тривала робота над віршем, стався шторм: він надійшов, завирував і вщух. На другому році роботи над рукописом Понж описує «Pré» як «зелене втілення дощу», а лугові трави — як такі собі водні помпи, де «на кожному відрізьку зеленої нитки — краплина роси... око трави». «І в лютого шторму — лагідне завершення, наполегливість і завзяття в лагідності», — пише Понж.

Як і багато хто, я вражена тим, яку велику роль у креативному процесі відіграє несвідоме і як ідеї з'являються начебто нізвідки. На той час я геть-чисто забула про Понжеву метафору шторму. Згодом ви побачите, що забування — навмисне забування або ж розучення — етап творчого процесу. Не менш важлива і протилежна за суттю до процесу забування спроба зазирнути вперед.

Ми зазираємо вперед, коли розробляємо проекти, які матеріалізуються в майбутньому, коли складаємо завдання, що передбачають розв'язки, коли ступаємо крок за кроком, намагаючись прокласти собі дорогу в житті чи подолати щось — порожню сторінку, «письменницький блок», збентеження, хаос, потреби й питання. Творчий процес — це історія цього переходу, яку автор адресує користувачеві, читачеві, жителю, слухачеві чи глядачеві.

Варто сказати кілька слів про те, як побудовано цю книжку і її окремі розділи. Ми вважаємо процес лінійним явищем, але креативний процес, про який я тут пишу, не лінійний. Проте книжка таки лінійна, бо поділена на розділи, які йдуть один за одним, тому я не маю іншого вибору, як описувати творчий процес за лінійною траєкторією. Однак прошу вас уявити цей процес таки не лінійним, а циклічним. Інколи етапи циклу утворюють петлю і ви наново переробляєте вже зроблене. (І взагалі, самі етапи процесу циклічні!) Деякі з описаних тут етапів можуть тривати одну мить, інші — кілька десятиліть. Деякі цикли продовжуються і перетворюються на наступний цикл, інші згасають.

Творчість — це шлях без початку і кінця. Створене ніколи не буває кінцевою точкою. Творчість як така не має формального результату — це безперервний процес.

ОКО ШТОРМУ

1

КРЕАТИВНІСТЬ ЯК ШТОРМ

Англійське слово *create* («творити») походить від латинського *creāre* — створювати, виробляти, вирощувати. Інакше кажучи, коли щось створюють, воно починає існувати. Тобто це щось нове. Латинське слово пов'язано з дієсловом *crēscere*, тобто «поставати, наростати», звідси «місяць, що наростає» (*crescent moon*).

Від слова «творити» (*create*) походять «творчий» («креативний») процес і «творчість» («креативність»).

Творчості понад мільйон років, і цей процес із його каталітичними точками за цей час, по суті, не змінився. З розвитком цивілізації змінилося хіба те, у який саме спосіб ми творимо і які інструменти для цього використовуємо.

ШТОРМ

Пропоную розглянути процес, коли з'являється щось нове, крізь метафору шторму, бо я сприймаю креативний процес як шторм.

Чому креативний процес схожий на шторм? Він починається начебто знічев'я. Так само непомітно волога конденсується і піднімається, утворюючи грозову хмару. Піднімання низького тиску, що запускає штормовий процес, який закінчується ураганом, починається начебто знічев'я. У теплому океані в тропіках молекули води зіштовхуються і частина з них переходить із рідкого стану в пару. Пара конденсується й піднімається, виділяє теплову енергію й утворює краплини води та кристалики льоду, з яких формується хмара.

Шторм виникає з порушення рівноваги і націлений на те, щоб змістити і дестабілізувати. Він набирає енергію й матеріал. Набирає силу й напрям. Шторм змушує рухатись і рухається сам. У нього є наслідки — від промоклої землі до веселки й усіляких інших ефектів. А ще в шторму немає чіткого початку і кінця. Саме таким є і творчий процес.

Креативний процес, подібно до шторму, набирає напрям, силу й намір у конкретних обставинах, у яких відбувається. Він динамічний: він починається, зупиняється, вирує і за секунду стихає, спадає і приливає. Усі ці характеристики властиві й шторму.

Крім того, шторм може мати різний масштаб. Він буває порівняно великий і порівняно малий — від пилового вихору до піщаної бурі, від зливи до урагану. Великий чи малий, ми можемо розглядати шторм на різних рівнях. Так само як творчий процес.

Шторм сам не ходить. Креативний процес теж. Один шторм живить другий, так само творча практика однієї людини живить творчість іншої. І шторм, і творчість мають плинні, розмиті межі. Неможливо обвести колом якийсь один шторм, як неможливо обвести якийсь один творчий процес. Межі урагану, що рухається Атлантикою, постійно змінюються. Жодна з комп'ютерних моделей телеканалу «Weather Channel» не може точно зафіксувати шторм.

Шторм, як і креативний процес, весь час у русі. Обидва формуються під впливом обставин і самі впливають на ці обставини. Вони живляться з обставин, знову і знову створюють і спустошують. Вітер і вода, які вихоплюються зі шторму, формують ландшафт і топографію; температура, вологість, ландшафт і топографія формують шторм. Творчий проєкт виростає з умов, змісту й сил своїх обставин. А творча праця, що мала служити одній меті, може змінитися й послужити зовсім іншій меті — і вони взаємно впливатимуть одна на одну. Одна творча робота виростає з іншої; вони взаємопов'язані.

Повторення властиві і шторму, і творчості. Один із багатьох повторів під час шторму — рух по циклу вздовж вертикальної осі. У креативному процесі, як і в штормі, цикл передбачає редагування й створення. У той чи той момент руху імпульс наростає і спадає; живиться і вичерпується. У творчому процесі це корелює з енергією шторму, яка нагромаджується і розсіюється знову і знову.

На своєму шляху шторм постійно збирає новий матеріал. Циклонічний рух «ока шторму» — це збиральна система. Збираються волога й тепло, які живлять шторм. Те саме з творчим процесом. Імпульс сильніший за будь-який повтор. Вода, яка залишається в ґрунті після шторму, є частиною кругообігу і починає новий шторм чи то пак продовжує рух шторму. Так само творчий процес знову і знову розпочинається наново.

І шторм, і креативність мають реальні й конкретні наслідки. Їх видно у взаємодії між світом, творцем і тими, кого зачіпає творіння. Це

може бути глядач/ка твору мистецтва, адресат/ка ідеї, пацієнт/ка, яких лікують новітнім методом, мешканець/ка зведеного будинку, користувач предмета і так далі. У цьому сенсі творіння справді «в очах (думках) того, хто дивиться», а основний наслідок творчого процесу — це трансформація. Як писав знаменитий американський поет Волт Вітмен (1819–1892) у «Листі трави»:

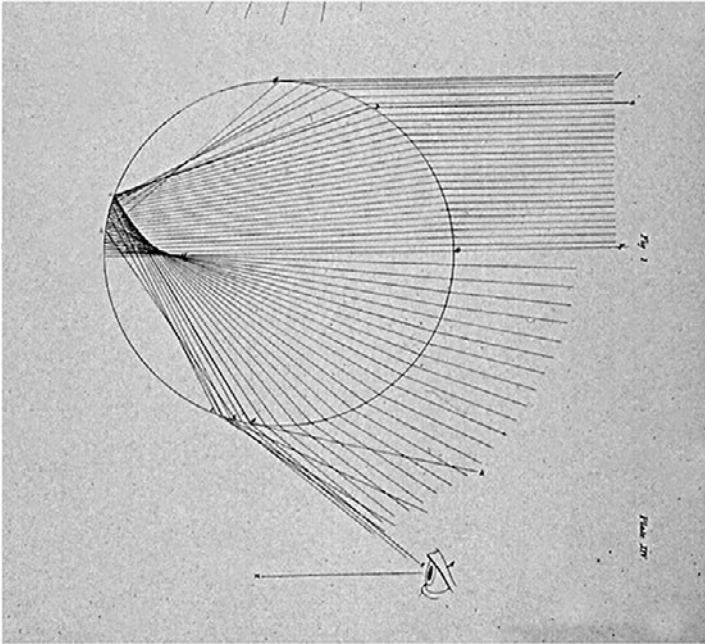
Уся архітектура виникає лиш тоді, коли дивишся на неї;
(Гадаєш, вона тільки в білому чи сірому камені?
чи в лініях арок і карнизів?)
Уся музика пробуджується в тобі,
коли інструменти нагадують тобі про неї,
Це не скрипки й не корнети, ані гобой чи барабани,
ані ноти баритона, який співає солодкий романс,
ані ноти чоловічого хору чи жіночого,
Музика ближче й далі за них.¹

Вітмен каже, що наслідком є взаємодія з глядачем, спостерігачем чи слухачем, а не сама будівля чи музика. Ось конкретний приклад, як сильно наукова креативність змінила наш погляд на світ. Фразу «схід і захід сонця» вживали задовго до того, як Миколай Коперник довів, що це ми на Землі рухаємось, а не Сонце. Коперниканський переворот трансформував наше розуміння Всесвіту.

Я вже згадувала про веселку. Її можна назвати найцікавішим і найконкретнішим наслідком шторму — і вона така, як конкретний наслідок творчого процесу: явище, яке переживають інші. Веселка утворюється, коли дощ, падаючи, заломлює і відбиває сонячне світло. Промінь світла заломлюється, коли проходить крізь опуклу сферичну поверхню краплі води, й розділяється на червоний, помаранчевий, жовтий, зелений, блакитний, синій та фіолетовий кольори. Сонячні промені проходять крізь краплю, відбиваються від її увігнутого боку й вертаються назад уже під іншим кутом. Річ у тім, що вода сповільнює рух світла, а кривизна краплі заломлює промінь, коли той проходить крізь неї. Тобто промінь світла вдаряється об вигнуту поверхню краплі й світло заломлюється. Кольорові компоненти світла заломлюються під різними кутами і з різною швидкістю, розділяють промінь на спектр кольорів, а тоді відбиваються від другого боку краплі під різними кутами й посиляють кожен кольоровий промінь уздовж власної траєкторії.

Специфіка творення веселки впливає на кінцевий результат. Так само у творчому процесі. Один із сонячних променів потрапляє в око спостерігача, але тільки якщо той спостерігач там є і може той промінь побачити. Образ веселки утворюють тільки ті промені, які потрапляють в око спостерігача. Тобто лише вибірккові промені, які відбилися від багатьох крапель і одночасно потрапили на кришталик нашого ока.

Арка, яку ми бачимо в небі, — це пучок сонячних променів, які заломлюються в очах спостерігача. Веселка, яку бачите ви, відрізняється від веселки, яку бачать інші спостерігачі, бо зовсім інша множина крапель заломлює і відбиває промінь світла, що потрапляє в їхні очі. Краплі, які падають на землю, здатні виконувати цю функцію лише в ту мить, коли проходять крізь той єдиний промінь світла. Вони летять далі, а на їхнє місце спадають інші краплі, які знову заломлюють і відбивають світло. Дощ затримує веселку в небі на той короткий час, коли сонце, дощ і спостерігач розташовані в певній позиції, яка уможлиблює трансформацію, а отже, й цей творчий феномен.

Графічне зображення світла, заломленого в краплі дощу

НОУМЕНИ Й ФЕНОМЕНИ У ТВОРЧОСТІ

Слово «ноумен» (англ. *noumenon*) мало б знати більше людей. Воно споріднене зі словом «феномен» (*phenomenon*). У них один суфікс -мен (*menon*). «Фено» (*pheno*) означає «той, що стосується чуттів», а «ноу» (*nou*) походить від *noos*, тобто «розум». Грецьке слово *phainomenon* означає «те, що з'являється». Словник визначає «ноумен» як «об'єкт, недоступний чуттєвому пізнанню, що служить основою для феномену або сутністю його чуттєвого змісту». Інакше кажучи, ноумени формуються в думках як окремі аспекти, що разом утворюють феномен. Ноумени й феномени задіяні у творчості: і в процесі, і в сприйнятті створеного.

Феномени — це події, які досягаються досвідом, як-от веселки чи затемнення. Веселка чи затемнення існують, бо існує особа, яка їх сприймає. Щодня десь на планеті іде дощ і крізь його краплини проходять сонячні промені. Щоб веселка з'явилася, треба, щоб хтось сприйняв заломлені промені світла й побачив прояв спектра. Спостерігач веселки завершує феномен. Без сітківки спостерігача і його мозку, який збирає зображення до купи, феномену не буде. Феномен існує тільки тоді, коли його сприймають органами чуття.

Те саме стосується затемнення. Без спостерігача це геть незначуща подія. Зрештою, Місяць і Сонце завжди на одній лінії. Значуща подія відбувається тоді, коли в певний момент їхня позиція стає колінеарною до певної точки на Землі, з якої ми її сприймаємо.

Аналогія між двома явищами — творчістю і штормом — на цьому не вичерпується. Креативність, як і шторм, неможливо контролювати. Це принципово важливий момент у цій книжці. Креативність можна лише приборкати, і то лише до певної міри. Метеоролог не може сказати вам, як створити шторм, так само я не можу сказати вам, як творити. Та я спостерігала за різними етапами й елементами творчості і знаю, що дуже часто вони є складниками будь-якого творчого процесу. На мою думку, розуміння цих елементів допоможе вам зрозуміти творчість. Потрібно усвідомити це і взяти до уваги ці елементи та їхні потенційні наслідки. Ви можете використовувати їх, але не маєте цілковитого контролю над ними. У якомусь сенсі цей творчий процес рухає вами.

Креативність, як і шторм, більша за вас. Ви не встигнете й оком моргнути, як усе закрутиться. Вона за межами повного контролю з вашого боку. Під час кожного циклу креативного процесу потрібно звільнити свій розум. Про це й поговоримо в наступному розділі.